

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

*Марина Остапенко,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

У статті робиться огляд наукових підходів щодо розуміння феномену громадянської активності, розкривається значення її як основи формування громадянського суспільства та проблема її стимулювання в суспільстві, що трансформується.

Ключові слова: *громадянська активність, громадянське суспільство, стимулювання громадянської активності.*

In the article the review of scientific approaches is done in relation to understanding of the phenomenon of civil activity. The author reveals its value as the terms of forming of civil society and the problem of its stimulation in society which is being transformed.

Keywords: *civil activity, civil society, stimulation of civil activity.*

Демократія, як суспільний лад, створює можливості для реалізації людини, можливості впливати на прийняття рішень, брати участь у їх прийнятті, при чому ця участь має бути усвідомленою і відповідальною для кожного громадянина. Тобто демократія сприяє формуванню ініціативи та активності людини.

Розглядаючи феномен активності людини в соціально-політичному житті, варто згадати те, що громадянське суспільство як комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, складається з соціальних інститутів (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян; структурована та інституалізована політична опозиція; система зовнішнього громадського контролю за владою); соціальних практик (суспільна, громадянська активність населення, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних об'єднань; поінформованість про суспільно-політичне життя; правова культура та вміння використовувати правозахисну та судову систему; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобювання суспільно значимих ініціатив); суспільних цінностей та чеснот (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів, самоповага, ввічливість, громадська солідарність та взаємодопомога) [10]. У концепції громадянського суспільства відбувається поєднання свободи особи та її відповідальності.

Отже, однією з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства є специфічна якість особистості кожного громадянина – громадянська активність, яка включає в себе показники громадянськості, громадянської позиції та виступає головним стрижнем, який визначає цінність і цілісність особистості. Слід відзначити, що сучасна вітчизняна наука виробила багато підходів до вивчення феномену громадянського суспільства. Зокрема, у працях В. Андрущенка, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Бакірова, В. Баркова, І. Варзаря, І. Горбатенко, О. Лановенка, Н. Лисиці, В. Князева, А. Колодій, В. Кременя, П. Манжоли, В. Пилипенка, Т. Розової, Ф. Рудича, А. Ручки, В. Ткаченка, А. Ткачука, Ю. Шайгородського, О. Шевченка та ін. аналізуються соціально-економічні, політичні і духовні чинники самоорганізації українського суспільства. Соціальний аспект активності різних соціальних верств українського суспільства розглядаються в роботах В. Ворони, С. Войтовича, Є. Головахи, О. Кучеренка, С. Макеєва, Н. Паніної, І. Прибиткової, В. Тарасенка, М. Чурилова, О. Швачко, О. Якуби та ін. Проблеми функціонування інститутів громадянського суспільства досліджуються у працях В. Бебика, М. Бурмаки, М. Головатого, Г. Зеленько, І. Кураса, М. Михальченка, О. Нельги, Н. Отрешко, Ю. Привалова, Т. Рудницької, Т. Ткаченко, Л. Шкляра, М. Шульги, Ю. Яковенка та ін.

Щодо дослідження громадянської активності, то окремими напрямками можна виділити вивчення феномену громадянської активності через вплив соціальної політики (дослідження А. Арсеєнка, Г. Голеусової, В. Жукова, О. Куценко, Е. Лібанової, М. Лукашевича, Ю. Саєнка, В. Скуратівського, В. Судакова, М. Туленкова, А. Ягодки та ін.) та психолого-педагогічних механізмів, умов, шляхів її формування (праці К. Абульханової-Славської, Д. Ельконіна, А. Петровського, С. Рубінштейна та інших).

Безпосередньо поняття «громадянська активність» досліджується у працях Д. Акімова, Т. Безверхої, М. Боришевського, Н. Дерев'янка, І. Жадан, В. Іванчука, А. Карася, В. Поплужного, О. Сухомлинської, К. Чорної, С. Рябова, Л. Шангіної та інших.

Більшість науковців сходяться на тому, що громадянська активність – це структурно-змістова якість особистості, яка формується та розвивається на основі власних ціннісних орієнтацій, враховуючи цінності суспільства і правові норми й вимоги держави, спрямовує діяльність, поведінку, спілкування людини, як представника соціального, на створення світу громадянських відносин та відображає характер інституціональної взаємодії з владою [9].

Громадянська активність тісно переплітається із громадянською позицією, яка свідчить про ступінь зрілості людини, рівень її розвитку як громадянина, який усвідомлює своє місце і роль у процесі державотворення.

Громадянська активність розглядається як одна з форм соціальної активності соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття соціально-політичних рішень, реалізацію своїх інтересів. Такі феномени як діяльність, поведінка, участь – це прояви, якісні характеристики, зовнішній (поведінковий) рівень активності. Внутрішній рівень активності складають інтереси, мотиви, потреби, настанови, переконання, цінності. Активність може обмежуватися простим виконанням певних правил, а може бути спрямованою на мобілізацію та солідаризацію навколо певної мети чи ідеї.

Основа громадянської активності складають: інтерес до суспільної і громадської роботи; організаторські здібності; ініціативність; вимогливість до себе; відповідальність за виконання громадських доручень; готовність допомагати іншим.

Сферами прояву громадянської активності є соціально-комунікативна, громадська, суспільно-політична.

Серед функцій громадянської активності науковці виділяють: здійснення впливу на рішення, які приймаються в суспільстві; участь у розробці законів або розпоряджень; зміна або відхилення правових актів; артикуляція групових та суспільних інтересів; самовдосконалення [9].

Актуальною проблемою, особливо для суспільств, що трансформуються і таких, які не мають або втратили традиції формування громадянської активності, є проблема її стимулювання. Стимулювати громадянську активність можна, запроваджуючи на державному, законодавчому рівні різні програми і проекти; передаючи значні владні повноваження на місцевий та регіональний рівень (запровадження процедур прямої демократії: створення громадських дорадчих комітетів, проведення громадських слухань, організація соціального моніторингу – процесу, який дозволяє громадськості відстежувати впровадження державних рішень на місцевому рівні, визначати їх ефективність та адекватність, а також надавати свої пропозиції щодо покращення процесу ухвалення рішень); створення коаліцій недержавних організацій); через освіту і виховання громадян – засобами педагогіки. Подібна практика посилює можливість виховання в населення громадського духу.

Щодо першого, то в Україні є кілька програм та проектів, спрямованих на формування і виховання громадянської активності, зокрема: Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)», Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепція громадянської освіти в Україні та інші.

Щодо стимулювання засобами педагогіки, то важливо відібрати ті прийоми та методи, які будуть сприяти розвитку самоорганізації та самоуправління молоді. Йдеться не тільки про кількість здобутих учнями знань і засвоєних вмінь, а й про практичні навички щодо їх застосування в різних життєвих ситуаціях. Формування громадянської активності включає такі компоненти: формування громадянської компетентності і відповідальності у надбанні позитивного досвіду участі у громадському житті; ставлення громадянина до інститутів влади і політичної системи; вивчення і засвоєння демократичних настанов та цінностей; ставлення громадянина до самого себе і до інших людей; опанування політичного словника (когнітивний компонент політичної культури) [2].

Реалізація зазначених складових вимагає цілеспрямованого формування позитивної мотивації молоді, ефективної організації навчального процесу, вибору інтерактивних форм і методів навчання та виховання, здійснення контролю і самоконтролю, що й забезпечує формування активної громадянської позиції і громадянської активності.

Серед нових методів педагогіки обґрунтовують використання методу проектів. Проектна технологія ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що дозволяє реалізувати принцип «навчання за допомогою діяльності», де діяльність розглядається як творча й активна робота учня [8].

Перевагами проектної технології є поєднання теоретичних знань і практичних дій у мікросоціальному середовищі, вироблення практичних навичок.

Цікавим є аналіз проблеми стимулювання громадянської активності вітчизняного науковця Д. Акімова, який використовує соціоінженерний підхід у розв'язанні цього завдання в Україні. Громадянську активність він розглядає як соціальний феномен, системотворчими компонентами якого є: а) комплекс діяльнісних чинників, що зумовлені завданнями дієвої реалізації громадянами законодавчо гарантованих прав і свобод, а також завданнями щодо виконання громадянами своїх обов'язків перед державою; б) напрямок діяльності людей, пов'язаний зі здійсненням громадянами суспільних функцій у тих сферах життя суспільства, котрі не можуть ефективно регулюватися державою; в) процес самоактуалізації людьми своїх творчих потенцій засобом формування громадських інституцій і участі в їх роботі.

Серед об'єктивних умов, що визначають необхідність стимулювання громадянської активності в Україні, науковець виділяє низку протиріч, а саме: протиріччя політичного структурування українського суспільства; протиріччя світоглядного порядку щодо стабільності і цінностей сучасних західних демократій; протиріччя вибору оптимальної моделі геополітичної орієнтації України; протиріччя трансформації механізмів і форм участі громадян у суспільно-політичному житті України [1].

Серед стимулів громадянської активності Д. Акімов називає матеріальні, моральні, соціально-психологічні, творчі. Їх пріоритетність обумовлюється як технологічними особливостями, так і цілями проектування соціальних інститутів, орієнтованих на стимулювання громадянської активності.

Цілком правомірно Д. Акімов виділяє протиріччя політичного структурування українського суспільства, яке, на наш погляд пов'язується з проблемами соціального структурування суспільства, а саме з проблемами формування та становлення середнього класу як соціальної бази громадських об'єднань і політичних партій.

Відомо, що у більшості країн чисельність середнього класу дорівнює близько 60% населення. Як основний платник податків, середній клас формує державний та місцеві бюджети, визначає споживчу поведінку населення і параметри внутрішнього ринку, через накопичення та участь у різноманітних системах страхування забезпечує інвестиційний потенціал, завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає поведінку електорату та моральні стандарти суспільства, через участь у виборчому процесі виконує функції носія демократії та політичних свобод.

Основними індикаторами, які беруться соціологами за основу для аналізу характеристик середнього класу, є: матеріально-майновий стан, професійний статус, рівень освіти. Показовим чинником ідентифікації представника середнього класу є його активна громадянська позиція, готовність до активних форм захисту прав та свобод, обізнаність позаелекторальними засобами суспільно-політичної участі.

Однією з особливостей формування середнього класу в Україні науковці називають те, що його соціальною основою, на відміну від західноєвропейських країн, є не власники, а фахівці – наймані працівники. Поширення «тіньової» моделі суспільно-економічних відносин обумовило обмеженість легальних можливостей зайнятості та доходів, ускладнило розвиток малого та середнього бізнесу. Як наслідок, вітчизняний середній клас фактично позбавлений однієї з головних статусних характеристик – готовності (можливості) захисту демократичних прав і свобод, що спричинило звуження каналів реалізації публічної політики [6].

Важливим емпіричним індикатором становлення середнього класу є ступінь розвитку «культури власників», що пов'язується з громадянською активністю, яка отримує свій вияв у різноманітних формах – від участі у виборах представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування

до самодіяльного об'єднання з метою досягнення тих чи інших суспільно значимих цілей або захисту (через протестні акції) порушених прав і свобод людини і громадянина. Саме як суб'єкт громадянської активності середній клас розглядається науковцями.

Ще одним індикатором громадянської активності є участь у діяльності громадських об'єднань і рухів. За єдиним реєстром громадських формувань, затвердженим Міністерством юстиції України, нині в Україні існують: 185 політичних партій, 3213 громадських організацій, 22 творчі спілки, 1094 благодійні організації. Проте кількісні критерії не завжди віддзеркалюють якість та роль цих структур у суспільно-політичному житті. Так, якщо подивитися на критерій «залученості» населення до подібних громадських та політичних організацій, то можна побачити, що членами політичних партій є 2,8% громадян; клубу за інтересами – 2,2%; громадської організації, фонду, асоціації – 1,3%. Відповідь «не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів» – 83,3% [4, с. 499-500].

Подібний стан ще раз наголошує на проблемі стимулювання громадянської активності як важливої умови формування громадянського суспільства і прогресу в подальшому здійсненні демократичних реформ в Україні.

Крім артикуляції інтересів, зміни ситуації на краще, метою місцевих організацій є залученість громадян до суспільно корисної діяльності (громадська активність). Тому однією з визначальних рис активного громадянина є також прагнення брати участь у суспільному житті. Це більше, ніж просте членство в організації. Для того щоб робота на благо суспільства була успішною, потрібно витратити чимало часу й зусиль.

Громадянська, громадська активність, як відомо, не фіксується як обов'язкова в нормативних документах. Проте у багатьох країнах вона виявляється постійною. Наприклад, на рівні волонтерської роботи. Так, у Німеччині кожен третій присвячує свій вільний час загальному добру. В середньому від 14 до 21 години на місяць громадяни віддають передусім спорту й організації дозвілля, роботі з дітьми та молоддю, в церкві чи в царині охорони здоров'я або культури й освіти. Протягом останніх років їхня активність загалом зросла, але переноситься з великих об'єднань у менші, в самоорганізовані групи та змінні проекти. «Третій сектор» між державою і ринком має також економічне значення. Громадянська активність оцінюється в 4,6 млрд робочих годин на рік [3].

У цьому аспекті наводить приклад і О. Кондратець: «У США, за даними інституту Геллапа, на початку 1980-х років, тобто тоді, коли країна переживала економічний спад, боролась з економічною кризою, загальна сума виконаної добровольцями роботи становила 65,5 млрд доларів. У 1981 році в США було 84 млн добровольців, а в 1983 вже 92 млн. Згідно зі статистичними даними, в кінці 1990-х років волонтерами в США було 56% дорослого населення. Серед волонтерів багато людей похилого віку (43% від 75 років і більше). Існує і сімейне волонтерство. У більше, ніж третині американських родин (36%) сімейне волонтерство є частиною родинного життя. Половина дорослого населення США (51,4%) займається волонтерською діяльністю зі своєю родиною кілька разів на рік і частіше. А близько п'ятої частини американців займається волонтерською діяльністю з родиною щотижня або частіше.

Найважливішими мотивами, що спонукають займатись волонтерською діяльністю, виступає співчуття до тих, хто потребує матеріальної допомоги...» [5, с. 123].

Процеси демократизації українського суспільства формують стратегічний напрямок його системної трансформації, визначають найважливіші тенденції соціальних змін. Подібна ситуація потребує нових дій, нових форм громадянської активності особистості у всіх сферах життєдіяльності суспільства. У той же час у соціальних змінах, що відбуваються, виявляються і кризові процеси, котрі загалом пов'язані з об'єктивними і суб'єктивними труднощами перехідного періоду до демократії. Залученню громадськості до вирішення важливих суспільних проблем сьогодні перешкоджають: обмежений доступ громадян до інформації, що необхідна для прийняття рішень; брак довіри в суспільстві; невпевненість у своїх силах; відсутність необхідних навичок, культури участі та досвіду; обмеження ресурсів (часу, коштів, навичок); патерналізм; особливості політичної культури (розповсюдженість підданського типу політичної культури); залишкові вади посткомуністичного соціетального розвитку – поширена корупція, клієнтизм, що викликають суспільно-політичну апатію та розчарування населення тощо.

Подолати ці перешкоди можливо, на погляд багатьох науковців, шляхом системної, цілісної стратегії, тактичними кроками якої є розробка соціальних технологій активізації державної політики

з розвитку інституціональної системи громадянського суспільства; пошук і обґрунтування адекватних сучасному етапу розвитку українського суспільства принципів стимулювання індивідуальних і колективних форм громадянської активності, а саме демократичної спрямованості, відкритості і гласності, толерантності, патріотизму, технологічності. Важливими є також організація громадянської просвіти як лідерів громадських об'єднань, так і звичайних громадян; обмін позитивним досвідом між різними регіонами країни, вивчення і запозичення зарубіжного досвіду; популяризація інституту волонтерства тощо.

1. Акімов Д. І. Стимулювання громадянської активності в українському суспільстві як проблема соціоінженерної діяльності.: дис... канд. наук: 22.00.04 [Електронний ресурс] / Акімов Дмитро Ігорович. – Х., 2004: Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/335925.html>. – Назва з титул. екрану. 2. Бабкіна М. І. Проектна діяльність як метод формування громадянської активності учнівської молоді [Електронний ресурс] / М. І. Бабкіна. – Режим доступу до статті: http://www.gusnauka.com/5_NMIV_2009/Pedagogica/40610.doc.htm. – Назва з титул. екрану. 3. Громадянське суспільство – активність на користь громаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/uk/suspilstvo/inhaltsseiten/hintergrund/gromadjanske-suspilstvo-aktivnist-na-korist-gromadi.html?type=1000&no_cache=1. – Назва з титул. екрану. 4. Додаток. Результати національних моніторингових опитувань 1992 – 2008 років / Українське суспільство 1992 – 2008 років. Соціологічний моніторинг [За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 484-645. 5. Кіндратець О. М. Громадянська активність як умова демократизації суспільства / О. М. Кіндратець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Випуск 38, 2009. – С. 118-125. 6. Манжола П. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Петро Манжола. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/265/>. – Назва з титул. екрану. 7. Острянюк М. М. Формування активної громадянської позиції студентів – майбутніх педагогів [Електронний ресурс] / М. М. Острянюк. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/14.pdf. – Назва з титул. екрану. 8. Проектна діяльність у школі [Упоряд. М. Голубенко]. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с. 9. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності [Електронний ресурс] / Т.О.Саврасова-В'юн. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf. – Назва з титул. екрану. 10. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності [Електронний ресурс] / Віктор Степаненко. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/St2.doc>. – Назва з титул. екрану.